

VITENSKAPELIG
HØYSKOLE
Norwegian School of
Theology, Religion and Society

«Alle, alle vil vi ha med.»

Forarbeidet for en intergenerasjonell gudstjeneste.

Eirin Sørhus

Veileder

Professor em. Heid Leganger-Krogstad

Fotograf: Anne-Marie Qvarme Oksavik

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,
AVH5045: Masteravhandling i kirkelig undervisning (15 ECTS), våren 2023

Antall ord: 11 708

Forord

Når jeg som menighetspedagog er med på gudstjenesteplanlegging, blir det ofte sagt at vi lager gudstjeneste for barna. Hva med foreldrene som er med barna på gudstjenesten? Jeg har møtt single, unge voksne, som har gitt uttrykk for at de ikke ønsker å gå på familiegudstjeneste, fordi det ikke gir dem noe. Eller hva med hovedgudstjenesten uten tilrettelegging, der barna nesten blir som haler på de voksne? De er ikke med for sin egen del, men blir med fordi foreldrene vil på gudstjeneste. Som småbarnsmor er jeg ikke alene om å oppleve at det ikke er plass til barna i hovedgudstjenesten. Jeg har i tillegg reflektert mye over hvorfor det er slik at det alltid er barna som må gå ut av kirkerommet for å ha egen samling i en kjeller eller et annet rom, og ikke de voksne? Det virker for meg som om gudstjenesten er hovedsakelig for de voksne, kun en gang i blant tilrettelegger vi for andre. Tenk om vi kunne snudd det på hodet, hva hadde skjedd da?

Vi ansatte har et ansvar for å planlegge gudstjenester, samt en forordning å ta hensyn til. Går det an å lage en gudstjeneste der man kan dra som hele familier, der alle generasjoner i menigheten kan komme, der de etterpå føler de har fått påfyll, opplevd fellesskap og det var riktig tidsbruk? Jeg ønsker ikke å komme med en pedagogisk oppskrift på hvordan man skal planlegge en slik gudstjeneste. Det jeg derimot ønsker, er å se på hva tidligere forskning og teorien sier om hva vi må være bevisst på når vi forbereder disse gudstjenestene. Hva må vi ha med oss i bakhodet inn i forberedelsene og inn i gudstjenesten?

Jeg ønsker å takke min veileder, Professor em. Heid Leganger-Krogstad. Takk for din tålmodighet med meg, for tro på prosjektet mitt. Takk for hjelp til å sette ord på mine tanker og ønsker for avhandlingen.

Takk til jobben for økonomisk støtte, heiarop, tid til studiet og inspirasjon. Takk til pappa for gjennomlesing og drøfting av alle setninger og ord. Og til venner for retting av skrivefeil, heiarop og oppmuntringer.

Jeg ønsker spesielt å takke min mann og mine skjønnere unger for at dere har holdt ut gjennom studiet mitt. Det har gått på bekostning av tid og overskudd til dere. Men jeg er utrolig takknemlig for at jeg har fått lov til å ta dette studiet.

Sammendrag

Problemstilling: *Hva sier tidligere menighetspedagogisk forskning om hva som kreves av planleggingen av hovedgudstjenesten om den skal kunne fungere intergenerasjonelt?*

Hovedteoriene jeg har brukt i denne avhandlingen er Howard Gardner's «*Multiple intelligences*» hentet fra Armstrong, T. og Melangen, K.. Teaterteori hentet fra Solveig Kristin Leikvoll sin masteravhandling: «Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteeferinger forstått i lys av teaterteori» og fra Heid Leganger-Krogstad sin artikkel: «Gudstjenesteregi og -respons» i prisme-boken «Forkynnelse for barn og voksne - En studie av sju gudstjenester i trosopplæringen». Og teorien om fortellingens adressater, «Singel, dobbel og dual-adressat», hentet fra rapporten til Heid Leganger-Krogstad: «Hvordan foregår bibelundervisningen i trosopplæringen i Den norske kirke?».

Jeg skriver en teoretisk avhandling. Jeg analyser tidligere menighetspedagogisk forskning, etter innføringen av trosopplæringsreformen. Jeg har valgt ut 3 avhandlinger og 2 andre forskningsprosjekt som er relevant for temaet mitt. Jeg drøfter funnene i analysen med teorien.

Jeg ser i min forskning at viktigheten av hvem som planlegger, hvem man planlegger for og hvem som er med som medliturger, får konsekvenser for hvordan gudstjenesten blir og hvordan den oppleves av de som kommer.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1. Tema og begrunnelse for avhandlingen.....	1
1.2. Problemstilling	2
1.2.1. Avgrensning og presisering	2
1.2.2. Begreper og definisjoner	2
1.3. Materiale.....	3
1.4. Metode.....	4
1.5. Tidligere forskning	4
1.6. Disposisjon	5
2. Teori	6
2.1. Teoretisk rammeverk	6
2.1.1. Howard Gardner: «Multiple Intelligense"	6
2.1.2. Teaterteori og regiarbeid i gudstjenesten.....	8
2.1.3. Teorien om fortellers adressat: Singel, dobbel og dual	10
2.2. Operasjonalisering	10
3. Ordning for hovedgudstjenesten, i kirkerommet.....	11
3.1. Teaterregi: regivalg i forkant av gudstjenesten.....	12
4. Analyse.....	15
4.1. Erfaring med planlegging og evaluering	15
4.2. Barn, ungdom og voksnes medvirkning og deltakelse i gudstjenestearbeidet.	17
4.3. Erfaring med tilrettelegging.....	19
4.4. Erfaring med intergenerasjonelle gudstjenester	21
4.5. Erfaring med gudstjenestelæring	23
4.6. Oppsummering	25

5. Drøfing: «Hva sier tidligere menighetspedagogisk forskning om hva som kreves av planleggingen av hovedgudstjenesten om den skal kunne fungere intergenerasjonelt?»	26
5.1. Hvem er «regissøren» som planlegger gudstjenestene?	26
5.2. Hvem er «publikummet» som vi planlegger gudstjenestene for?	26
5.2.1. Artefakter	27
5.2.2. Hvem er med som medliturger og ministranter?	27
5.2.3. Mange intelligenser	28
5.3. «Manuset»	29
5.3.1. Rytmen og tid til forberedelse	29
5.3.2. Nattverd og bønnevandring, eller ikke?	29
5.3.3. Syn, hørsel og språk.	30
5.4. Hvem eier «Salen og Scenen»?	31
6. Avslutning med utblikk	32
6.1. Oppsummering	32
6.2. Utblikk	32
7. Litteratur	33

1. Innledning

1.1. Tema og begrunnelse for avhandlingen

I min avhandling ønsker jeg å se på hvordan forarbeidet til gudstjenesten kan være med å gjøre gudstjenesten relevant for flere generasjoner. I teateret er det en regissør som har ansvar for regien. Denne personen skal hjelpe skuespillerne til å gjøre en best mulig forestilling. Hvem som er regissør vil påvirke sluttresultatet. Det ene trenger ikke være bedre enn det andre, men det vil være forskjellige sluttresultat. I gudstjenesten er det presten og organisten, samt den liturgien man har bestemt skal brukes, som bestemmer hvordan gudstjenesten skal bli. Hvem man planlegger gudstjenesten for, andre medarbeidere, rytmen i gudstjenesten, hvor godt forberedt man er og bruk av rom, artefakter m.m., vil være med å påvirke hvordan menigheten opplever gudstjenesten.

Mitt avhandlingsarbeid er innenfor faget religionspedagogikk, med vekt på gudstjenestefag, hvor jeg ser på planleggingen av gudstjenesten.

I «plan for trosopplæring: Gud gir - vi deler», under punktet «Kristen tro i praksis: Gudstjenestefeiring» står det: *«Barn og unge skal delta i gudstjenesten og menighetens fellesskap gjennom dåp, bønn, sang, tilbedelse, bekjennelse, nattverd og bruk av Guds ord.»* (Kirkerådet, 2010, s.16).

I boken «Gudstjeneste med veiledninger» står det om barn og unges plass i gudstjenesten. Det står at det kan være behov for å ha spesielt tilrettelagte gudstjenester med fokus på barns deltakelse, f.eks. gudstjeneste med kirkebokutdeling. Men disse gudstjenestene bør være et supplement til hovedgudstjenesten. *«Barna hører til i menighetens ordinære hovedgudstjenesten»* (Kirkerådet, 2020, s.319). Derfor skal menighetens kirkerom og gudstjenesteliv legges til rette på en slik måte at barna opplever at de er inkludert (Kirkerådet, 2020, s.319). Det har skjedd store forandringer i gudstjenesten, gjennom nattverdsreformen, gudstjenestereformen og trosopplæringsreformen, som har fått betydning for hvem som kommer på gudstjeneste og hvordan gudstjenestens liturgi ser ut. Sitatene fra trosopplæringsplanen og «Gudstjeneste med veiledning», i møte med småbarnsfamilier og andres erfaringer med barn i gudstjenesten, gir god grunn til å forske på hvordan man kan forberede en intergenerasjonell gudstjeneste.

Det er viktig å ha dialog med de større barna og ungdommene om «*hva gudstjeneste er, hvorfor vi går til gudstjeneste, hvordan de selv opplever den og hva de kunne tenke seg at var annerledes*» (Kirkerådet, 2020, s.320). «*En god dialog Kan føre til endringer i menighetens gudstjenester som blir til berikelse for hele menighetens fellesskap. En skal ta barn og unge på alvor, lytte og engasjere dem i oppgaver de kan tenke seg å gå inn i*» (Kirkerådet, 2020, s.320). Min erfaring er at vi som jobber med barn og unge blir viktige brikker og kanaler, som knytter de som leder gudstjenestene sammen med de barna og unge som kommer sammen med sine familier.

1.2. Problemstilling

Hva sier tidligere menighetspedagogisk forskning om hva som kreves av planleggingen av hovedgudstjenesten om den skal kunne fungere intergenerasjonelt?

1.2.1. Avgrensning og presisering

I denne avhandlingen vil jeg sette søkelyset på forarbeidet og planleggingen av gudstjenesten som helhet. Jeg vil se på hvem som planlegger og deltar, hvem man planlegger for, liturgien og bruken av kirkerommet.

1.2.2. Begreper og definisjoner

Hovedgudstjenesten: Med hovedgudstjenesten mener jeg gudstjenester som ikke er familiegudstjeneste eller knyttet til trosopplæringstiltak. Det er heller ikke gudstjeneste der det er søndagsskole.

Intergenerasjonell: Intergenerasjonell gjelder alle generasjoner, fra de minste til de eldste.

Planlegging: Dette er fasen fra man begynner å tenke på gudstjenesten, og planleggingen sammen med de andre medvirkende. Denne fasen slutter i min avhandling når gudstjenesten begynner. Jeg er opptatt av hvilke forberedelser man gjør før kirkeklokkene ringer. Hvem lager man gudstjenesten for, og hvilke regigrep tar man.

1.3. Materiale

Jeg vil se på «ordning for Hovedgudstjeneste» (Kirkerådet, 2020, s.15). Her ser jeg på bakgrunnen for liturgien, liturgiens innhold, muligheter og begrensninger, bruken av kirkerommet og regivalg.

Deretter vil jeg se på forskning på gudstjenester, skrevet av religionspedagoger. Jeg har valgt ut 3 avhandlinger og 2 andre forskningsprosjekt som er relevant for temaet mitt:

Ieva Fredriksen: «Bønnen som synes - bruk av bønnetreet som forbønnsform i gudstjenesten for store og små». Hun har forsket på barn og forbønn i gudstjenesten, og hvordan barna lærer om bønn gjennom praksisen.

Anie Holien: «Gudstjenesten - «et sted å være, et sted å lære»: En studie av hvordan noen gudstjenesteledere lar barn delta». Medvirkning av barn i gudstjenesten. Hvor mye forberedelse får de, og når kommer de inn i planleggingen. Er de egentlig med å planlegger eller er det voksne som planlegger hva barna skal gjøre?

Elisabeth Tveito Johnsen (red.): «Gudstjenester med konfirmanter, en praktisk-teologisk dybdestudie med teoretisk bredde». Her har jeg sett på to kapitler hun har skrevet. Forskningen handler om konfirmantene i gudstjenestens fellesskap. Om læring, deltakelse og deres opplevelse av gudstjenesten.

Kjersti Gaudestad Norheim: «Gjør dette til minne om meg: om tilrettelegging for barns deltakelse i nattverden». Hun skriver om barnas deltakelse i nattverden, og om opplæringen om nattverden i trosopplæringen. På hvilken måte lærer barna om nattverd? Og om viktigheten av erfaringen, å få gå til nattverd. «Å gjøre nattverd» som hun skriver.

Aileen Zahl: «Familiegudstjeneste - eller barnegudstjeneste? - Gudstjenesten som intergenerasjonell arena». Zahl er en av de som har forsket på hva som gjør gudstjenesten intergenerasjonell. I den forbindelse skriver hun om det som kalles «det 3.leddet». Dette har hun blant annet fra Solveig Østrem som jobber med barn i førskolealder. Det handler om at barn, men og voksne, må få være subjekter i eget liv. Og for å forstå seg selv som subjekt, er de avhengig av noe utenfor barnet som de kan delta i, altså et 3.ledd (Zahl, A., 2012, s.49). Zahl ser etter hvilke felles objekter både barn og voksne har fokus på.

1.4. Metode

Jeg har valgt å skrive en teoretisk avhandling og bruker hermeneutisk metode. I analysen ser jeg på tidligere menighetspedagogisk forskning, etter innføringen av trosopplæringsreformen. Disse forskningene ser ikke spesifikt på forarbeidet av gudstjenester. Det som blir relevant, er det som kan svare på problemstillingen min. Jeg vil se om jeg finner noen fellesnevner for barn, ungdom og voksne i gudstjenesten, som igjen vil gi meg noen faktorer og forutsetninger for forarbeidet til gudstjenesten. Jeg ønsker å gi en oversikt over forskningen som tematiserer hovedgudstjenestens mulighet til å fungere intergenerasjonelt og vil vektlegge hvilke krav som må stilles til planleggingsfasen av dem.

1.5. Tidligere forskning

Olaf Aagedal, sammen med Ånund Brottveit og Tore Witsø Rafoss, skrev i 2019 en rapport for KIFO, institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, om barnenattverd i Den norske kirke (Aagedal, O., Brottveit, Å. & Rafoss, T.W., 2019). De skriver om hvordan folkets forhold til nattverden har forandret seg. Fra å måtte være konfirmert for å motta nattverd, en plikt man gjorde sammen med familien, til noe individuelt, som et uttrykk for sin personlige tro. Nattverden er i dag knyttet til dåpen og har ikke lenger noe alderskrav. Man ønsker å gi barna opplæring i hva nattverd er, og små barn kan gå til nattverd sammen med foreldre eller andre som har ansvar for barnet. Barnet blir ikke lenger oppfattet som et objekt for religiøs sosialisering, men som et selvstendig subjekt med en selvstendig tro, og med en viktig rolle i fellesskapet (Aagedal, O. et.al., 2019, s.21). Dette har ført til en interesse for barneteologi og at barna skulle få en mer synlig rolle i de vanlige gudstjenestene. Etter trosopplæringsreformen har flere trosopplæringstiltak blitt tilknyttet gudstjenesten. Det har skjedd flere liturgiske endringer, f.eks. mer bønnevandring i gudstjenestene.

Heid Leganger-Krogstad har og forsket på barn i gudstjenesten etter trosopplæringsreformen. I artikkelen «trosopplæring og gudstjenester - menighetsutvikling i dybde og bredde» bygger hun på besøk i seks forskjellige menigheter der hun har intervjuet prester og kateketer. De har forskjellige erfaringer med barn og trosopplæring inn mot gudstjenestene. Noen har gode erfaringer, mens andre opplever det som krevende. En av prestene ser trosopplæringen som den viktigste gudstjenestereformen, og ønsker at trosopplæringen skal reformere gudstjenestelivet og menighetslivet (Leganger-Krogstad, H., 2017, s.246). Leganger-Krogstad

skriver og om forholdet mellom å være et trosfellesskapet og en folkekirke. Hun avslutter med å skrive at «intergenerasjonelle gudstjenester gir liv og glede, håp og vekst, men det krever god planlegging og kreativt samarbeid for å finne ut hvordan dette kan gjøres på gode måter. Lett er det ikke.» (Leganger-Krogstad, H., 2017, s.256)

1.6. Disposisjon

I kapittel to kommer en redegjørelse for de tre hovedteoriene jeg har valgt. Howard Gardner's «*Multiple intelligences*», teaterteori hentet fra Solveig Kristin Leikvoll sin masteravhandling: «Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteerfaringer forstått i lys av teaterteori» og fra Heid Leganger-Krogstad sin artikkel: «Gudstjenesteregi og -respons» i prismeboen «Forkynnelse for barn og voksne - En studie av sju gudstjenester i trosopplæringen» og teorien om fortellingens adressater, «Singel, dobbel og dual-adressat», hentet fra rapporten til Heid Leganger-Krogstad: «Hvordan foregår bibelundervisningen i trosopplæringen i Den norske kirke?».

I kapittel tre ser jeg på liturgien i «ordning for hovedgudstjenesten», i boka «Gudstjeneste med veiledning». (Kirkerådet, 2020). Jeg vil se på regigrep i ordningen, hva som finnes og hvilke muligheter man har.

Kapittel fire: En analyse av forskning på gudstjenester. Jeg har 5 temaer jeg vil se på: 1) Erfaring med planlegging og evaluering. 2) Barn, ungdom og voksnes medvirkning og deltakelse i gudstjenestearbeidet. 3) Erfaring med tilrettelegging. 4) Erfaring med Intergenerasjonell gudstjenester. 5) Erfaring med gudstjenestelæring.

I kapittel fem drøfter jeg funnene i analysen, teorien og det jeg har funnet «ordning for hovedgudstjenesten». Utfra dette ønsker jeg å svare på problemstillingen min og komme frem til kunnskap man kan bruke når man skal planlegge og forberede en gudstjeneste for flere generasjoner.

Kapittel seks inneholder avslutning med utblikk, med oppsummering og noen tanker om hvilken relevans denne avhandlingen får for praksis og forskning videre.

2. Teori

2.1. Teoretisk rammeverk

2.1.1. Howard Gardner: «Multiple Intelligense»

I 1983 kom Howard Gardner med teorien om at mennesket hadde flere intelligenser (Armstrong, T., 2004, s.16). Disse intelligensene sier noe om hvordan mennesker lærer og hvordan de løser problemer. Alle menneskene har intelligensene i seg og mulighet til å utvikle disse. Noen er gode på alt, andre har kun en intelligens de er god på. De fleste er et sted i mellom disse ytterpunktene (Armstrong, 2004, s.25-26). Gardner snakket først om 7 intelligenser, så kom det en til (Armstrong, 2004, s.16). Framstillingen som nå kommer er bygget på beskrivelsen av teorien i bøkene «*Kunsten å være klar*» av Kirsti Melangen og «*Mange intelligenser i klasserommet*» av Thomas Armstrong.

De 8 intelligensene er:

1. *Logisk-matematisk intelligens*: **Mennesker har evne**: til å løse matematiske og logiske problemer. Bruke tall effektivt, undersøke vitenskapelige problemer og er god på å argumentere. **Menneskene er interessert i/glad i**: å løse mysterier, nøtter og gåter, regne og telle. Organisere informasjon i tabeller, stille spørsmål, eksperimentere. **Mennesker trenger**: oppgaver de kan løse og materialer, både konkrete og naturvitenskaplig, som de kan bruke til å eksperimentere.
2. *Verbal-språklig intelligens*: **Menneskenes evne**: god i både muntlig og skriftlig språk, og til å bruke språk på forskjellige måter. Særdeles verdsatt og anerkjent innen for faget fremmedspråk. **Menneskene er interessert i/glad i**: naturlig å fortelle historier, undervise, forklare, overtale, leke med ordspill etc. De bruker språket veldig nøyaktig. Liker og å se på film, lære språk, lese, skrive, forske m.m. **Mennesker trenger**: å kunne lese, ha papir og skrivesaker tilgjengelig, mulighet for dialoger og diskusjoner. De liker å lytte til fortellinger, eller fortelle selv.
3. *Musikalsk/rytmisk intelligens*: **Mennesker har evne**: til å oppfatte musikalske former og rytmer. Kan enkelt komponere, arrangere, tolke og evaluere all slags musikk og alle slags lyder. Følsom for harmonier, toner, rytmer, klang og lyder fra naturen og miljøet rundt seg.

Menneskene er interessert i/glad i: å synge, plystre, slå takten med fingrene og føttene. Ofte på konserter, nynnende mens de studerer, spillende på instrumenter. Lyttende til, og skapere av, musikk. **Mennesker trenger:** fellessang/spilling, konserter, instrumenter. De trenger musikk.

4. *Romlig intelligens:* **Mennesker har evne:** til å forme og å se for seg 3D bilder og 2D bilder. Lett for å huske det de ser, framfor ordene de hører. Oppfatter den visuelt-romlige verden nøyaktig (Armstrong, 2004, s. 17). De er gode på å forme denne oppfatningen til noe konkret. **Menneskene er interessert i/glad i:** å lage design, tegne og male, se på optiske illusjoner og labyrinter, lese kart. De er jegere, arkitekter, oppfinnere eller guider. **Mennesker trenger:** Film, lysbilde, bøker med illustrasjoner, kart. Barn bruker lego-klosser å bygge med, puslespill eller billedbøker å se i.

5. *Kroppslig/kinestetisk intelligens:* **Menneskenes evne:** bruker hele eller bare enkelte deler av kroppen til å uttrykke seg selv, ideer en har og tankene sine. Å lære, løse utfordringer, være aktiv og å skape noe. Tar raskt og lett til seg fysiske ferdigheter. **Menneskene er interessert i/glad i:** Elsker å danse, drive med idrett og være aktiv. Gestikulerer, etterligner andres fakter og uttrykk, tenker og lærer best når de er i bevegelse. **Mennesker trenger:** Drama, rollespill, bevegelse, bygge eller lage noe med f.eks. garn eller tre. De liker å drive med sport eller fysiske oppgaver, de må berøre og kjenne på noe.

6. *Sosial intelligens:* **Menneskenes evne:** Fokus på andre menneskene rundt seg. Evnen til å legge merke til, og å skille, ulike sinnstemninger hos andre mennesker, men og hva som er viktig for de. Huske andres interesser, historier, tros og livssyn m.m. **Menneskene er interessert i/glad i:** å snakke. De lærer, liker å jobbe og drive med aktiviterer sammen med andre. De er gode på å kommunisere, bruker både verbalt og kroppslig språk. Har en stor vennegjeng, har empati for andre og er gode motivatorer. De er ofte gode ledere og organisatorer. **Mennesker trenger:** Å være med venner, ha fellesskap og få gruppeoppgaver.

7. *Naturalistisk intelligens:* **Menneskenes evne:** God på å skille forskjellige arter i flora og faunaen, og å klassifisere disse. De er ofte følsomme ovenfor skyer, fjell, men og menneskeskapte artikler, f.eks. sko, sykler m.m. **Menneskene er interessert i/glad i:** campingtur, fottur i skog, mark og fjell, de tar vare på kjæledyrene. De er gode på å lære navn

på alt og alle rundt seg. **Mennesker trenger:** Tilgang til naturen, å være sammen med dyr. Gode verktøy er hageredskaper, forstørrelsesglass og kikkerter.

8. *Intrapersonlig intelligens:* **Mennesker har evne:** til selvinnsett, har et nøyaktig bilde av seg selv og å handle ut fra denne innsikten. Som f.eks. sitt eget temperament, sine behov, selvdisiplin, humør og selvrespekt. De har evne til å forstå hvem man er, sine ønsker, sin frykt og mulighetene en selv har. De bruker denne informasjonen til å styre livet sitt (Melangen, 2016, s.46). **Menneskene er interessert i/glad i:** Blant annet å ha mål, planlegge, drømme. **Mennesker trenger:** hemmelige steder og tid for seg selv, holde på med prosjekter med selvvalgt framdrift og gjøre selvstendige valg (Melangen, 2016, s.47).

2.1.2. Teaterteori og regiarbeid i gudstjenesten.

Leganger-Krogstad skriver at det handler om tilretteleggelse av helheten i gudstjenesten. Liturgien, rytmen, tekst, preken, sang, musikk. Bruk av kirkerommet, handlinger, lyd, lys, artefakter/rekvisitter som klær, gjenstander m.m. Det handler om deltakelse og samspill. Det er i hovedsak resultatet av de valgene man tar i forkant av gudstjenesten og som gjøres i framføringen (Leganger-Krogstad, 2021, s.60).

Leikvoll har i sin masteravhandling skrevet om regiarbeid, der hun bruker teaterteori til å belyse gudstjenesten (Leikvoll, S.K., 2016, s.16). Hun ser gudstjenesten igjennom noen sentrale begreper i teateret (Leikvoll, 2016, s.20).

1) *Teateret - om kirken og Scene - om kirkerommet:* Hva vet vi om kirka, hvilket forhold har vi til den og hva ser vi når vi kommer inn i rommet? En hver kirke har sin historie og ett hvert kirkerom har sin utsmykning. Det de har til felles er at det er et symbol på en annen verden (Leikvoll, 2016, s.21). Leganger-Krogstad skriver om det hun kaller dobbeltid-kontrakten, at vi er i en hellig tid når vi kommer inn i kirkerommet, en hellig kirke. Samtidig er vi i realtid (Leganger-Krogstad, 2021, s.65). Rommet med sine visuelle inntrykk, lukter og fysiske inntrykk er noe av det første man møter når man kommer inn i rommet. Leikvoll refererer til arkitekten Arne Sæther, om hvordan vi oppfatter nyanser i forhold til avstand. Lukter kan man oppfatte på ca 1m avstand, samtaler kan man høre på ca 7m avstand. Ansiktsuttrykk og frisyre kan man se på ca 30m avstand. En foredragsholder kan man høre på ca 35m avstand.

«Forskning viser at mennesker oppfatter ca 14% smak, lukt og berøring, 14% hørsel, 9% tekst og 63% syn» (Leikvoll, 2016, s.22).

2) *Regissør og aktører - om liturgen og de andre*: Liturgen, som hovedregel en ordinert prest, har i gudstjenesten både en hovedrolle og en regirolle. I tillegg til presten, er det en kantor. Kantoren er gudstjenestens orkesterleder (Leikvoll, 2016, s.23). Han spiller enten alene eller sammen med andre. Det kan være frivillige eller innleide musikere og sangere, både profesjonelle og amatører. Kantoren har, sammen med liturgen, ansvar for forberedelser og gjennomføringen av gudstjenesten. Der liturgen har hovedregien på ordene, har kantoren hovedregien på musikken. I gudstjenesten er det og medliturger. Det kan være ansatte som er vigslat: kateketer, diakoner eller andre prester. Og det kan være lekfolk og frivillige som f.eks. klokkere. Barn og ungdom kalles noen steder for ministranter, og kan ha forskjellige oppgaver, som f.eks. lese tekst, tenner lys etc. Så er det de usynlige medarbeiderne, som er like viktige før, under og etter gudstjenesten; f.eks. kirketjenere. På samme måte som i teateret er det noen som må legge fram rekvisitter som skal brukes. Før en gudstjeneste er det kirketjenerens ansvar å sørge for at kirkerommet er klart til bruk, gjøre klart til nattverd og dåp, sørge for at lys er tent, ringe med klokker etc. Leikvoll skriver at kirketjeneren er ansvarlig for produksjonssiden av gudstjenesten (Leikvoll, 2016, s.24). Leikvoll sammenlikner gudstjenestens aktører med skuespillerne i teateret, og viktigheten av at rollene samarbeider godt, vet hva de skal, at scenen blir et godt spillerom. De som er i front i en gudstjeneste er synlig for alle i menigheten, og det blir veldig tydelig for menigheten når noe ikke blir som planlagt.

3) *Publikum - om menigheten*: Til forskjell fra teateret har man i gudstjenesten et mål at alle skal med (Leikvoll, 2016, s.30). Liturgien er tenkt som et samspill mellom liturgen, kantor og medliturger, og menigheten. I de aller fleste kirker er menigheten sammensatt, med forskjellige forventninger.. Det kan være dåpsfølget, besteforeldre og foreldre til barn i barnekor, de som går regelmessig til gudstjeneste, de som er på søken etter et trossamfunn eller et sted å bare være. De har tilfelles at de har en eller flere grunner til å komme. I alle kirkerom er det benker eller stoler å sitte på. Man ser mot hverandre eller i nakken på de foran. Samtidig som man ønsker, gjennom forberedelse og gjennomføring, å inkludere alle

som kommer, at de opplever det meningsfullt å være med, er det og rom for å være tilskuer. I kirkene er det alltid en «bakerste benk» eller et galleri.

4) *Manus - om liturgien*: Som i et manus i et skuespill, står det i liturgien i gudstjenesten hvor liturgen og medliturgen skal sitte, stå, gå og snu seg. Det er replikker, hvilke rekvisitter man kan bruke m.m. Liturgien følger visse regler, samtidig som den har noen valgmuligheter. Det er forskjell på å lese liturgien og det å formidle liturgien, fortelle ordene. Her skriver Leikvoll at teaterteori kan være et godt redskap når man skal jobbe med formidlingen av liturgien og dramatikken i den (Leikvoll, 2016, s.35).

2.1.3. Teorien om fortellingens adressat: Singel, dobbel og dual

Denne teorien brukes om hvem som er adressaten i en barnebok. «Barbara Wall har funnet ut at det tenkes ulikt om hvem som adressat» (Leganger-Krogstad, 2018, s.33). Det brukes 3 type adressater. Den ene er *Singel-adressat*. Da har man kun barn som adressater. Den andre er *Dobbel-adressat*. Her veksler man mellom å henvende seg til voksne og barna som lesere. Den tredje er *Dual-adressat*. Da er teksten skrevet på en slik måte at den utfordrer barn og voksne samtidig (Leganger-Krogstad, 2018, s.33-34). Hvem som er adressat bestemmes av fortellerstemmen i den skriftlige framstillingen. Denne måten å tenke adressater på, har blitt brukt i forskning på barnebibler. Men den har og blitt brukt om preken-arbeid i gudstjenester.

2.2. Operasjonalisering

Teaterteorien vil jeg bruke når jeg i kapittel 3 ser på «ordning for hovedgudstjenesten». I analysen har jeg med teorien i ryggsekken, mens jeg kapittel 5 vil drøfte funn fra analysen, teorien og «ordning for hovedgudstjenesten».

3. Ordning for hovedgudstjenesten, i kirkerommet.

Dette er en oversikt over ordningen for hovedgudstjenesten i Den norske kirke, hentet fra boken «Gudstjeneste med veiledning» (Kirkerådet, 2020, s.15). Hovedgudstjenesten består av 4 hovedledd, med flere underledd. Hovedleddene bygger på det som står i Apostlenes gjerninger 2,42: «*De holdt seg trofast til apostlenes lære og fellesskapet, til brødsbrytelsen og bønnene*».

1: Samling

1. *Forberedelse: (Klokkering, informasjon, kort stillhet, 3 klokkeslag),*
2. *Inngangsalme,*
3. *Hilsen (Nådehilsen),*
4. *Samlingsbønn,*
5. *Syndsbekjennelse,*
6. *Bønnerop KYRIE,*
7. *Lovsang GLORIA,*
8. *Dagens bønn*

2: Ordet

9. *første lesing,*
10. *bibelsk salme/salme,*
11. *andre lesing,*
12. *Evangelium: (Halleluja, evangelielesing, respons (Halleluja)),*
13. *Preken,*
14. *Trosbekjennelse CREDO,*
15. *Salme,*
16. *Kunngjøringer,*
17. *(Syndsbekjennelse),*
18. *Forbønn for kirken og verden,*
19. *Takkeoffer.*

3: Nattverd

20. Forberedelse av måltidet: Nattverdsalme,

21. Takksigelse og bønn: (Nattverdbønn, Hellig Hellig Hellig (SANCTUS), Avsluttes med Vår Far.),

22. Nattverdmåltidet: (fredshilsen, Du Guds lam (AGNUS DEI), utdeling),

23. Måltidets avslutning: Takkebønn.

4: Sendelse

24. Salme,

25. Velsignelse; (Lovprisning, hilsen, 3x3 bøtteslag),

26. Utsendelse: Gå i fred.,

27. Postludium.

Dette, sammen med kirkerommets muligheter, er rammene for hovedgudstjenesten. Det står at de fire hovedleddene «*danner en felles økumenisk grunnstruktur for gudstjenesten*» (Kirkerådet, 2020, s.10), også når det i enkelte gudstjeneste ikke feires nattverd. Opp igjennom de 1000 år hvor man har feiret gudstjeneste, har det variert hvilke andre ledd enn nattverden og ordet, som har vært med. Selve gudstjenesten kan man bygge opp på ulike vis. Det er nevnt fire eksempler: Høymesse, forenklet gudstjeneste, Gudstjeneste for store og små/familiegudstjeneste og prekengudstjeneste uten dåp og nattverd. Hvilken type gudstjenesteoppbygning som blir brukt er bestemt av det lokale menighetsrådet, og lagt frem for biskopen. Innenfor hovedordningen er det laget flere valg for liturgien, men man må forholde seg til det som er bestemt av menighetsrådet. Samtidig en del frihet. Det er viktig å merke seg, når man leser i ordningen, at det ofte står «kan» og ikke «må» eller «skal». Hovedgudstjenesten er ment som en gudstjeneste for alle generasjoner, med en dual-adressat. Hovedpoenget med gudstjenesten er å feire Kristi oppstandelse og nærvær, at Gud tjener oss og vi tjener Gud, og vi er sammen for Guds ansikt (Kirkerådet, 2020, s.7).

3.1. Teaterregi: regivalg i forkant av gudstjenesten.

Bruken av rommet: Mye av det som skjer i en gudstjeneste skjer fremst i kirkerommet, det som kalles «koret». Her er det presten flytter seg mellom sin stol, alteret, døpefonten og prekestolen. Klokkeren har og sitt hovedområde i dette området. Det er og her man ofte tar opp kollekten, mottar nattverd, og menigheten har sitt blikk denne veien. Boken

«Gudstjeneste med veiledning» har et kapittel om «Plasseringer og vendinger i gudstjenesterommet» (Kirkerådet, 2020, s.331). Det står flere steder «kan», og ikke «må». Dette gir handlingsfrihet. Her er det flere regivalg man tar i forberedelsene til gudstjenesten, utifra f.eks. kirkerommets utforming.

Deltakelse: Gjennom hele ordningen, fra start til slutt, er det lagt opp til at det kan være en eller flere medliturger. Det er og lagt opp til at menigheten/alle skal/kan delta. Noen steder står det spesifikt A eller M, som betyr alle og menigheten. Mens andre steder står det ikke så spesifikt. Som f.eks. når det er salmer. Mellom første og andre lesning står det at det kan være salmesang, korsang eller kort stillhet mellom lesningen. Det er uttrykt et ønske om at barn og unge også skal bli delaktige i gudstjenesten, og gjerne ha oppgaver.

Rytmen: Før en hver gudstjeneste er det noen viktige regigrep å ta i forhold til rytmen i gudstjenesten. Liturgien legger en god del føringer, men samtidig er det viktig å tenke igjennom hvem som er med, hvor de skal sitte og hvor skal de bevege seg. Det kan være medliturger, kor, dåpsfølge m.m. Framdriften og rytmen i gudstjenesten ligger i liturgien. Vi samler oss til fellesskapet, til en felles feiring. Vi ber, lovsynger, lytter, snakker, gir (takk, lovsang, tid og kollekt) og tar i mot (Ordet, syndstilgivelse, nattverd, velsignelsen), og vi sendes ut i verden.

Artefakter: Det er mange artefakter i bruk i løpet av en gudstjeneste. Bibelen, tekstleserboken, nattverdkalken og nattverdrød. Døpefonten, dåpsvann, dåpslys og dåpsklut til å tørke med. Lysgloben og lystening er ofte i bruk i gudstjenester rundt om i landet. Kirkerommet med sin rike utsmykning og kunst, som et annerledesrom, er i seg selv en artefakt. Rommet forteller oss om Jesus.

Klær: I veiledning til Gudstjenesten, står det og om bruk av liturgiske klær. Presten skal bruke alba og rettstilt stola under liturgiske handlinger. Andre vigsla som event deltar i de liturgiske leddene skal bruke sine liturgiske drakter. Til de liturgiske draktene bruker man svarte sko. For medliturger og leke gudstjenesteledere kan man bruke en enkel hvit kappe. Dette er ikke obligatorisk, og vil variere fra sokn til sokn. Hva alle andre som kommer til gudstjenesten har på seg, er opp til hver enkelt. Alt fra dåpsfølget i festklær som for eksempel bunad, til vanlige finklær, til helt vanlig bukse og genser. Ja, til og med noen i turklær.

Samspill: I utgangspunktet er gudstjenesten lagt opp som et samspill mellom prest, medliturger og menigheten. Hvor godt dette samspillet fungerer, opplever jeg at varierer fra gudstjeneste til gudstjeneste, og fra plass til plass. Om det er mange eller få kirkevante, vil avgjøre om det er godt samspill eller ikke. Men det ligger og på hvor godt forberedt presten og de andre som leder gudstjenesten er. Og hvordan de klarer å kommuniserer til de som kommer på gudstjenesten.

Lyd og Lys: Hvordan kirkerommet er utformet vil være med å påvirke opplevelsen av lyd og lys. Er det godt lydutstyr, godt med lys, eller er det ei gammel kirke med lite lys og lydanlegg som skurrer? Er det mye eller lite klang i rommet? Lyden og lyset i rommet har mye å si for hvordan mennesker som kommer til gudstjenesten opplever å være der. Hvis lyden er dårlig, mye «støy» pga dårlig anlegg eller klang i rommet, eller dårlig lys så man ser dårlig, f.eks. teksten i salmeboka, så vil opplevelsen av gudstjenesten være annerledes enn hvis man hører godt og ser godt.

4. Analyse

4.1. Erfaring med planlegging og evaluering

Gudstjenestene som er observert og skrevet om i forskningene til Zahl, Holien, Fredriksen, Norheim og Johnsen er veldig forskjellige. Gjennom intervjuene som Zahl har gjort ser man at 3 av gudstjenestene hun observerte ble planlagt for barn og voksne. Den siste ble planlagt for voksne, men med en bevissthet om at det var barn tilstede, siden det var dåp. Holien har observert gudstjenester der barn var til stede og gudstjenestene var tilrettelagt for barn og familier. Det samme har Fredriksen og Norheim. Johnsen har observert hovedgudstjenesten, uten tilrettelegging. Hun er den eneste som har forsket på konfirmantene i gudstjeneste. Alle disse observasjonene er dermed relevante, av den grunn at evaluering av gjennomførte gudstjenester gir grunnlag for planlegging og tilrettelegging av nye. Derfor skriver jeg om erfaringer fra gjennomførte gudstjenester her i den hensikt å drøfte valgene i planleggingsfasen.

Flere av forskerne skriver om hvem som planlegger gudstjenestene. Når menigheten Fredriksen skriver om, skulle lage ny liturgi for barne- og familiegudstjenester, var det et fagråd for trosopplæring og undervisning som behandlet saken. De laget en gruppe som bestod av en prest og en frivillig fra fagrådet for gudstjenesteliv, en kateket og en trosopplærer fra fagrådet for trosopplæring og undervisning, en sokneprest og en domkantor (Fredriksen, I., 2017, s.44). Det er 5 fagpersoner og 1 frivillig, som antas å være en voksen. Det er ingen barn eller ungdom med, men hvorvidt disse var spurt i forkant, står det ikke noe om. Etter et halv år med utprøving av liturgien, ble den evaluert. Denne evalueringen virket jevnt over positivt. Det poengteres at det er mangel på involvering av gudstjenestedeltagere i forkant av gudstjenestene, selv om det er gjort forsøk på å få det til. I ene gudstjenesten Zahl har observert er det voksne med i planleggingen, men ingen barn. Holien har og funnet i sine observasjoner og intervjuer at ingen gudstjenesteledere hadde latt barn delta i planleggingen. Hun skriver at hennes materialer viser at det er lederne som «bestemmer», og spør om de voksne kunne valgt annerledes? (Holien, A., 2010, s.50). Det er interessant å lese at flere poengterer barn, ungdom, men og voksnes deltakelse i forberedelsene. I intervjuene Holien har med gudstjenestelederne, ser man en refleksjon rundt barnas deltakelse. Samtidig kan man merke seg at det kun er en av prestene som vurderer barns mulighet for å komme tidligere inn

i planleggingen. I observasjonene til Johnsen er det i to av gudstjenestene presten som *eier* gudstjenestene, og har full oversikt. I den siste gudstjenesten er det derimot et gudstjenesteteam som har hovedregien. Presten kommer inn helt på slutten og går igjennom gudstjenesten før den begynner (Johnsen, E.T., 2017, s.61).

Johnsen kommer med et forslag om å ha med konfirmantene inn i gudstjenesteteam for å kunne være med å påvirke gudstjenesten. I intervjuene Fredriksen har med barna, har de flere ideer til hvilke andre poster man kan ha i bønnevandringen (Fredriksen, 2017, s.66). Også barna kunne vært med i slike team, fordi de også har noe å bidra med. Hvorfor barn, ungdom og voksne ikke blir med i planleggingsprosessen, blir ikke nevnt. Holien har derimot en tanke om at mye handler om tiden man har til rådighet (Holien, 2010, s.52).

Et annet aspekt er hvor mye tid medarbeidere i gudstjenesten, barn, ungdom og voksne, får til å forberede seg. I Holiens observasjoner får barna tid til å forberede seg i uken/ukene i forkant av gudstjenestene. I tillegg slipper de inn i kirkerommet i timen før gudstjenesten begynner. Samtidig er det noen forskjeller mellom gudstjenestene. Hun observerer blant annet en gudstjeneste der barna blir nedprioritert i timen før gudstjenesten, til fordel for voksnes øvingstid. Holien spør «Hva formidler det til barna om hvem som er viktige her, og som «eier» kirkerommet denne timen?» (Holien, 2010, s.51). Hun observerer at noen av barna ikke får forberedelsestid i kirkerommet, men pratet med den voksne. Under gudstjenesten observerer hun at en av de barna glemte hvor hun skulle gå, men rettet på det etter hvert. Kunne denne usikkerheten vært unngått hvis barna fikk mer forberedelsestid i kirkerommet? I Johnsen sine observasjoner er det og veldig forskjellig hvor mye tid konfirmanministrantene får til å forberede seg. I den ene menigheten stiller de ikke store krav til forberedelsene eller prestasjoner. Konfirmantene har enkle oppgaver, presten fortaller dem når de skal delta, og de får kun muntlig beskjed i forkant av gudstjenesten. Siden konfirmantene ikke har fått mye tid til forberedelse, skjer det at konfirmantene ikke får med seg når de skal delta, og virker usikre på hva de skal gjøre (Johnsen, 2017, s.51). Samtidig gir de uttrykk for at de ikke var spesielt nervøse i forkant. I den andre gudstjenesten vektlegges det at oppgavene konfirmantene får skal utføres nøyaktig. Her må de selv følge nøye med på tegn fra presten. Presten i denne gudstjenesten har satt av en time i forkant av gudstjenesten til øving. De øver på hvor de skal gå og stå, og han viser konfirmantene hvor i programmet de er. Foruten om dette bruker han

lite tid med klokkeren eller dåpsfølget, i forhold til forberedelser. Til forskjell fra den første gudstjenesten, er ministrantene i denne gudstjenesten nervøs i forkant. Likevel virker det som de får med seg når de har oppgaver og gjør det de skal.

I den tredje gudstjenesten som Johnsen har observert, er det mange involverte som øver og ordner i kirkerommet timen før gudstjenesten begynner. En halvtime før gudstjenesten begynner er det møte med presten og de frivillige. Her går de igjennom gudstjenesten punkt for punkt, og det er presten som leder denne samlingen. I løpet av gudstjenesten skjer det at presten ikke er helt samkjørte med resten av gruppen, i forhold til hvilken salme som skal synges. Slikt brudd ble det og i den første gudstjenesten hun observerte. Der var det forøvrig flere brudd, siden presten gjennom hele gudstjenesten forklarte konfirmanter når de skulle gjøre noe. Zahl observerte noe lignende i den ene gudstjenesten hun var på. Der var det et barnekoret som skulle delta. Når de skulle stille opp for å synge, ble det mye kaos. De måtte vente på organisten, og en av ungene som sang solo glemte teksten. Det ble et brudd i gudstjenesten, og til tross for at det var et barnekor, mistet de oppmerksomheten til barna. Kunne disse bruddene vært unngått ved å få mer tid til å forberede seg?

4.2. Barn, ungdom og voksnes medvirkning og deltakelse i gudstjenestearbeidet.

Foruten om i Norheim sin forskning, deltar både barn, ungdom og voksne aktivt i gudstjenestene, som medarbeidere eller ministranter. I Zahl sine observasjoner deltar barn og voksne i forbønn, dåp og tekstlesing. Konfirmanter er med som ministranter og hjelper til med nattverden i en av menigheten. I Holien sin forskning deltar barn med sang, i prosesjon og dåp, lystenning, drama og tekstlesing. I en av gudstjenestene hjelper de til med preken. I Fredriksens observasjoner kommer det frem at barna fikk delta med klokkeringing, formidling av tekst og preken, drama, dialog el.l. Noen ganger er det korsang. I Johnsen forskning deltar konfirmanter som ministranter i 2 av gudstjenestene. De bærer bibel, lys og prosesjonskors frem under preludium og når prekenteeksten ble lest. Noen får beskjed om å være de første til å gå til nattverd. Og i den siste gudstjenesten hun observerer er det 6 team som bytter på å være med. I denne gudstjenestens team er det ingen barn eller ungdom med. Men de voksne som er med er forsangere, kor, lydteknikere, de som ordner rommet klart, og de som styrer prosjektor. Holien skriver i sin avhandling om hvorvidt barna får delta i de viktige delene, slik

som f.eks. prekenen. Zahl er og inne på det temaet i sin avhandling. Det er interessant å se at det i de færreste gudstjenestene som er observert, er andre enn presten som har selve prekenen. Det er og interessant å se at det i kun en gudstjeneste er konfirmanministranter med i selve nattverdhandlingen.

Jeg legger og merke til, i Holien sin avhandling, hvordan barna i noen av gudstjenestene mistet fokus, men samlet seg igjen når barn eller ungdom deltok med sang eller andre oppgaver (Holien, 2010, s.33). Det samme observerte Johnsen, men da med konfirmanter. Zahl hadde, som nevnt tidligere, en observasjon der det motsatte skjedde. Mye venting og rot skapte uro i kirkebenkene.

Det er og interessant å se forskjelligheten på hvor vidt man har med konfirmanter som ministranter. I Johnsen sine observasjoner ser man i den siste menigheten at det denne søndagen ikke er barn eller ungdom med i teamet. Men blant de 6 teamene var det både barn og ungdom med, og konfirmantene kunne og bli med om de ønsket det. Erfaringen var at de konfirmantene som ble med, ble med etter konfirmasjonstiden. Utover det hadde de mange engasjerte gudstjenestedeltakere (Johnsen, 2017, s.236-237).

I den ene menigheten Zahl har observert er de opptatt av at alle aldere skulle få noe igjen for å komme på gudstjenesten, og er opptatt av og hadde et ønske om å ha forskjellige aldersgrupper som medvirkende i gudstjenesten (Zahl, 2012, s.63). Utover de som hadde spesielle oppgaver, observerer hun at både barn og voksne deltar aktivt i salmesangen, forbønnen med lystening og nattverden. I Fredriksens observasjoner er hovedfokuset på forbønnsdelen og bønnevandringen med bønnetreet. Her er det stort sett barn som deltar. De voksne og eldste ungene bidrar ved behov for hjelp. Man ser en stor variasjon i barn, ungdom og voksnes deltakelse i gudstjenestene. Det er og interessant å se at i 2 av gudstjenestene Zahl observerte ble barna sendt ut på søndagsskole under prekenen i den ene, og i den andre ble det arrangert egen samling for barna samtidig som det var gudstjeneste.

Holien observerer at det i 2 av gudstjenestene er barn med i prekendelen av gudstjenesten. Samtidig stiller hun spørsmål hvor mye de får være med å eie den delen? Måten gudstjenestelederen takker barna for innsatsen gjør at barna fort står i fare for å bli objekter som hjelper gudstjenestelederen med gudstjenesten og prekenen (Holien, 2010, s.52-53). Zahl

har i sin forskning gjort en lignende observasjon. Hun ser at barna gis en annen type oppmerksomhet enn de voksne. Det er kun barna som blir nevnt med navn når de har bidratt med noe (Zahl, 2012, s.69). I en av de andre observasjonene til Holien observerer hun et skole-kirkesamarbeid, og hennes opplevelse var at barna hadde fått oppgaver som de skulle gjøre, med stram regi, og det var en opplevelse av at gudstjenestelederen var opptatt av «barnas synlige representasjon må være gudstjenesten verdig» (Holien, 2010, s.51). Holien prøver å snu på det til å bli «barnas deltakelse må være barna verdig» (Holien, 2010, s.51). Gudstjenestelederne eier gudstjenesten. Barna får ikke medeierskap og får ikke være subjekter.

Samtidig observerte Holien i noen andre tilfeller, at barna fikk tre frem som subjekter, mens gudstjenestelederne trakk seg tilbake og ble mindre synlige. Barna fikk eie denne delen av gudstjenesten. Noe av det samme ser man i den tredje gudstjenesten som Johnsen observerte. Der er det teamene som får eie gudstjenesten, som har oversikt over hvem som gjør hva, og legger til rette. De eier gudstjenesten. Presten kommer inn den siste halvtimen, og blir samkjørt med teamet.

4.3. Erfaring med tilrettelegging

Zahl er opptatt av lyden i rommet. I den ene gudstjenesten er det i utgangspunktet stille og god lyd, og det er lett og følge med. Etter hvert blir det mer lyd fra menigheten, spesielt fra barn som sitter langt bak i rommet (Zahl, 2012, s.78). Dette er den gudstjenesten der målgruppen er de voksne. I den ene gudstjenesten Johnsen observerte, ble konfirmantene sittende å snakke og le sammen, under gudstjenesten. Dette var den gudstjenesten som fremstod som mest uformell, der konfirmantene fikk beskjed når de skulle gjøre oppgavene sine, og dermed ikke fulgte så nøye med (Johnsen, 2017, s.237). Samtidig blir det ikke poengtert at dette opplevdes forstyrrende for andre i menigheten.

I to av gudstjenestene Zahl observerte kom presten ned fra prekestol eller fra lesepulten under preken. Den ene presten går helt ned i midtgangen, mens i den andre gudstjenesten går presten fra alteret til koret (Zahl, 2012, s.89). Begge prestene stiller spørsmål og kommuniserer med menigheten underveis. De prøver å sette i gang en dialog. Der den ene får raskt respons på sine spørsmål, bruker den andre litt mer tid, det er den presten som står i

koret. Begge får med seg menigheten, inkludert barna. I intervjuene etter gudstjenestene, blir preken nevnt spesifikt som noe de sitter igjen med. I Holien sin forskning observerte hun et kirkerom som er langt, avstanden stor og de som sitter i benkene ser nesten ikke presten til tider. Hun skriver lite om hvordan dette påvirket menigheten, men det blir kommentert at blikkene til barna flakker og de har ikke oppmerksomhet på det som skjer fremme ved alteret (Holien, 2010, s.33).

Bønnevandring er noe som går igjen i flere av gudstjenestene, med unntak av gudstjenestene Johansen observerte. De gangene det prioriteres bort, ser det ut til å være pga tidsbruken og lengden på gudstjenesten. I flere av gudstjenestene med bønnevandring, er det flere barn som deltar. Holien opplever i en av gudstjenestene at bønnevandringen er slått sammen med ofringen. Det var tydelig at dette var vanlig, og at de som går ofte på disse gudstjenestene er vant til det. Gudstjenesten som Fredriksen observerer er i en nokså ny kirke. Den har en utforming som gjør bønnevandring noe enklere enn ved mange gamle kirkebygg. De har satt et tre inn ved siden av alteret og et bord med de forskjellige bønnelappene og tegneblyanter, ved siden av. De har gjort klar alle lappene så det skal være enkelt å henge de på plass, spesielt for barna som deltar på egenhand.

Både i Norheim og i Johnsen sin forskning, er de som intervjues opptatt av informasjon og kunnskap rundt gudstjenestene for at barn, ungdom og voksne skal kunne delta. Hos Norheim, som ser på tilrettelegging av barns deltakelse i nattverden, er de opptatt av å forklare barn, men og voksne, hva nattverd er. De ser at informasjon og kunnskap blir viktig for deltakelse, men ikke bare i nattverden. Det gjelder og for eksempel i bønnevandring. I et av intervjuene med noen av ungene i menighetene hun har vært i, er det to barn som blir intervjuet. De sier at i bønnevandringen så deltok de kun med å tenne lys, ellers forstod de ikke hva som skulle gjøres (Norheim, K.G., 2018, s.135). Mennesker som går sjeldent på gudstjeneste med bønnevandring, blir ikke vant med det. Mangel på informasjon og kunnskap kan dermed hindre mennesker i å delta. Dette handler om trygghet for både barn og voksne. Hos Johnsen ser vi forskjellige måter å informere gudstjenestedeltakerne. I den ene gudstjenesten har de laget et nokså detaljert program, der det menigheten skal si eller gjøre er uthevet og i rød og blå skrift. Dette er ment som en hjelp for de som går sjeldent på gudstjenesten. I tillegg gir presten muntlig veiledning gjennom gudstjenesten, blant annet til konfirmantene som er

ministranter. I den andre gudstjenesten, som er en hovedgudstjeneste med 4 dåp, er det ikke like mye «veiledning» underveis fra presten. Det står heller ikke så detaljert hva menigheten skal delta på og ikke. Det er markert med en M. Det gir, til forskjell fra den første, en gudstjeneste uten mye avbrudd. I den siste gudstjenesten er det et gudstjenesteprogram, men det er ikke like veiledende som i den første. I tillegg til arket de får utdelt er det to prosjektorer. Dermed får de all den informasjonen de trenger der, med unntak av to deler av gudstjenesten, som er nattverden og bønnemulighetene. Det eneste som blir gitt av informasjon underveis i gudstjenesten er rett før nattverden. Denne informasjonen er kort og enkel, men det betyr og at man må være kjent med nattverdens form og hvordan den foregår i denne menigheten. I tillegg må man kjenne til hvor bønnestedene i rommet er for å kunne bruke de (Johnsen, 2017, s.60-61).

I alle gudstjenestene bruker de artefakter. Noen går igjen i flere av gudstjenestene. De vanligste er prosesjonskors, prosesjonslys, bibelen, lystenning, nattverdselementer og dåpslys, vann og klut. De som har gudstjeneste for familier, store og små eller trosopplæringstiltak, har med flere andre elementer. Noen bruker vann, steiner, lys og rose i forbønnen. Andre bruker bønneperler og dåpspåminnelse, bønnetre, hjerter, stjerner og dråper. Det ble brukt drama med kostyme, bilder fra en barnebibel og plakater. I en av gudstjenestene ble det delt ut rytmeinstrumenter, og noen av kirkene bruker aktivt prosjektor under gudstjenestene. Det er tydelig at i flere gudstjenester som er rettet mot barn, i tillegg til voksne, legger de opp til å bruke flere av sansene og mer bevegelse, enn i gudstjenestene rettet mot voksne.

4.4. Erfaring med intergenerasjonelle gudstjenester

I den ene gudstjenesten observerer Zahl at litaniet blir et 3.ledd. Det gjelder og innledningen i gudstjenesten der presten klarer å vekselvis snakke til barn og voksne. I to av gudstjenestene blir forbønn, den ene med lystenning, et 3.ledd. Nattverden blir et 3.ledd i flere av gudstjenestene. I en av gudstjeneste er det bønnevandring, bevegelsessang og preken som blir slike 3.ledd. Disse leddene ved gudstjenestene som Zahl observerer og tenker at er et 3. ledd, er der hvor barn og voksne har oppmerksomheten rettet mot det samme, eller der de deltar sammen. Barna har ikke «forestilling» for de voksne, eller fokus helt andre steder enn de voksne, men de samhandler. De tenner lys sammen, de går til nattverd sammen, de deltar i

sangen sammen etc. De er likestilt. Både barn og voksne er subjekter, som har fokus på et felles objekt. Holien har og observert gudstjeneste med bønnevandring, der barn og voksne sammen deltar i bønnevandringen. Under ofringen deltar de sammen, men med forskjellige fokus. De voksne gir penger, mens barna henter grønnsaker som blir lagt ned ved alteret.

Til forskjell fra Zahl, som konkluderer med at både nattverd og bønnevandring ble noe alle generasjonene hadde en felles opplevelse med, observerte Fredriksen at det i hovedsak var de yngste barna som deltok i bønnevandringen. De som planla gudstjenesten for store og små hadde en tanke om bønnetreet som noe alle kunne delta i (Fredriksen, 2017, s.45). Opplevelsen var derimot at det ble noe som fungerte for barna. Jeg ser noe lignende i Norheim sine observasjoner og intervjuer, der også noen barn bare delvis deltar i bønnevandringen. I forskningen kommer det frem i intervjuene at nattverd og bønnevandring blir nedprioritert i gudstjenester knyttet til trosopplæring, pga tidsbruk (Norheim, 2018, s.138). Både prestene og kateketene ser på nattverden som viktig. Samtidig blir dåp prioritert først. Den ene presten sier at de prøver å ha minst en familiegudstjeneste i året med nattverd. Og i en av de andre sier presten at det feires nattverd på enkelte av disse gudstjenestene, men ikke ofte. Viktigheten av kunnskap og informasjon for at menneskene som kommer, både barn og voksne, skal delta i bønnevandring eller nattverd, poengteres i hennes artikkel.

Dåpen blir for øvrig ikke sett på som et 3.ledd. Zahl mener dette kan ha med dåpsliturgiens lengde, samtidig som at menigheten deltar i veldig liten grad i liturgien. Hun spør om det kunne vært en ide å ha med barn utenfor dåpsfølget, til å gjøre oppgavene knyttet til dåpen.

I Johnsen sine observasjoner får man i den ene gudstjenesten et inntrykk av at konfirmantene ikke er helt med i det som skjer, siden de ikke er oppmerksomme og får med seg når de har en oppgave å gjøre. De som ikke hadde oppgaver, opplevde gudstjenesten som veldig lang, og de mislikte å sitte en hel time og bare lytte til det som skjedde i gudstjenesten (Johnsen, 2017, s.237). I den siste gudstjenesten som er observert, er det et tilfelle der det blir sagt noe som mange i menigheten opplever som veldig morsomt og ler. Konfirmantene som er der, oppfatter ikke dette som morsomt. Dette har ikke nødvendigvis med alderen å gjøre, men om hvor «innafor» og «utafor» man er i det kristne fellesskapet. Disse to tilfellene kan vel sies å være det motsatte av et slikt 3.ledd, der de ikke har oppmerksomheten mot noe felles.

Jeg ser og at i to av tre gudstjenester som Johnsen observerer, har de godt med informasjon til gudstjenestedeltakerne, om så på forskjellig vis. Dette kan være med å inkludere både barn, ungdom og voksne i gudstjenesten, spesielt de som går sjeldnere på gudstjenesten. Samtidig kommer det frem i intervjuene at gudstjenestene fort kan oppleves kjedelig hvis det blir for mye informasjon.

4.5. Erfaring med gudstjenestelæring

Alle de forskningene jeg har lest er opptatt av hva de som er med på gudstjenesten kan lære. Johnsen er opptatt av konfirmantenes læring, Fredriksen forsker på læring om bønn og Norheim om nattverden. Zahl går ikke på samme måte inn på læring, men har likevel fokus på potensialet for læring gjennom deltakelse, både de som har oppgaver og de som ikke har spesielle oppgaver. Holien er og opptatt av gudstjenesten som et sted å lære.

Fredriksen og Norheim tar utgangspunkt i dåpsliturgien. Der sies det til faddere og foreldre at de, sammen med menigheten og hele kirken, skal *lære* barna å be og hjelpe de til å *bruke* Guds ord og *delta* i den hellige nattverden. Fredriksen poengterer i sin innledning at vi har fått i oppdrag å lære barna å be, og inkludere de i et aktivt gudstjenesteliv, gjennom dåpsliturgien, trosopplæringsreformen og i gudstjenestereformen. Gudstjenesten er en læringsarena, også for bønn. I menigheten hun skriver om er det fokus på å legge til rette for både små og store. I intervjuene Fredriksen har med barna varierer det hvor mye ungene faktisk har lært om bønn gjennom bruken av bønnetreet. En av de tingene man kan merke seg er at det er de som oftest er på gudstjenesten som reflekterer mer om bønnetreet og symbolene, enn de som går sjeldent, uavhengig av alderen. Barn som hadde vært med på bønnevandringen over lengre tid, hadde en annen forståelse for bønn og bønnetreet, enn de som knapt hadde vært med (Fredriksen, 2017, s.70). Samtidig observerte hun at alle barna klarte å ta del i denne delen av bønningen, noen med litt hjelp, andre helt alene. Og hun observerte at barna deltok i dette på en ordentlig måte, både under gudstjenesten, og når hun leste og så på bønnelappene. Dette sier mye om viktigheten av gjentakelse og deltakelse over tid, i forhold til læring. Hos Holien er det og fokus på gjentakelse. Det blir viktig å bruke salmer som er gjenkjennelige, slik at de kan lære dem over tid. De er og opptatt av viktigheten av å gjøre det de skal lære. Dette ser man at flere av prestene, som er intervjuet i de forskjellige forskningene, er opptatt av. Det er dermed interessant å lese at i gudstjenesten Fredriksen observerer, feirer de ikke nattverd. Og

i Norheim sine observasjoner droppet de nattverd når det var dåp. Bønnevandring falt og bort pga tidsbruk. Det ble feiret nattverd i kun 1 av 3 gudstjenester. Dette går utover barns muligheter til å delta i, og å lære om, nattverden og bønnevandring i gudstjenesten.

Mange av barna Fredriksen intervjuet så ikke på sin egen deltakelse med bønnetreet, som bønn. De så på presten som den som ba. I tillegg var mange voksne passive, og det kom fram i intervjuene at det ble snakket lite om bønnetreet i hjemmene. Fredriksen trekker frem muligheten for å styrke både læringen om bønn, og deltakelsen i bønnen, gjennom bedre informasjon og planlegging, eller samtaler med barna i forkant av gudstjenesten. Hun nevner foreldrene og ansatte som ressurser for å hjelpe barna å bygge bro mellom det de formidler på bønnesymbolene og hva bønn er (Fredriksen, 2017, s.82). Norheim er og innom det med informasjonen i forkant, for bedre læring. I ene menigheten der de har om nattverd på et trosopplæringstiltak, har de laget et informasjonsark til foreldrene, som ungene får med hjem.

I den ene menigheten Norheim observerte har de hatt stort fokus på nattverden i forkant av gudstjenesten, på trosopplæringstiltaket. De har smakt på kjeks og saft, de har hørt tekstene fra innstiftelsen, og på gudstjenesten får de se bilder de kan kjenne igjen fra barnebibler som er blitt delt ut tidligere. Og de deler ut informasjon til foreldrene. I en av de andre menighetene er de opptatt av det å gjøre troen og delta i nattverden selv om teorien ikke er helt på plass. Norheim trekker frem at det ikke bare er hjernen som husker, men og kroppen. Minnene lagres i kroppen, og særlig når vi gjør noe igjen og igjen.

Johnsen er og opptatt av muligheten for å lære gjennom gudstjenesten. Det kommer ikke tydelig frem i teksten hva de forskjellige konfirmantene egentlig har lært. Men det er interessant å lese forskjellen på hvordan de som har oppgaver, og de som ikke har oppgaver, opplever gudstjenestene. I den første er opplevelsen nokså lik, de synes det kan være morsomt å være på gudstjeneste, men synes det blir kjedelig når de har vært på mange. De som har oppgaver opplever det som om de hjelper til. I den andre gudstjenesten opplever ministrantene at det de gjør er betydningsfullt. Men jevnt over blir gudstjenesten lang og noe de bare ser på. De opplever det som en ære å få hjelpe til, men vanskelig å delta uten oppgaver. I den siste gudstjenesten er det ingen konfirmanter med å har oppgaver. De konfirmantene som går på gudstjenesten har forskjellig opplevelse av den. Det er forskjell på de som er vant med menigheten, går det ofte og som kjenner språket og praksisene godt. De

opplever den mest positivt. De som ikke kjenner seg hjemme i fellesskapet opplever at de kjeder seg og klarer ikke følge med i gudstjenesten. Johansen mener konfirmanterne kan lære om gudstjenesten gjennom team-deltakelse og ha oppgaver i gudstjenesten (Johnsen, 2017, s.70). Zahl er og inne på det med læring gjennom å delta i gudstjenesten. Derfor stiller hun spørsmålsteget ved om det må være søndagsskole under selve prekenen i den ene gudstjenesten, og at det i den andre blir arrangert samling for barna samtidig som det er gudstjeneste. Spesielt i den gudstjenesten der barna har egen samling, vil de miste muligheten for læring i gudstjenesten.

Zahl poengterer spesielt en observasjon hun hadde av preken i den ene gudstjenesten. En av ministrantene ble ivrige på å delta i prekenen, mens de andre ble sittende i ro. Etter gudstjenesten kunne en av gudstjenestedeltakerne gjenfortelle mye av innholdet i preken, som hun selv ikke hadde fått med seg. Hun spør om dette kan ha sammenheng med at vi lærer på forskjellige måter (Zahl, 2012, s. 91).

4.6. Oppsummering

I alle gudstjenestene er det barn og/eller ungdom tilstede, likevel er det forskjell på hvem som er målgruppen. Med unntak av en, er det presten som planlegger og «eier» gudstjenesten. Det varierer om det er med eller uten nattverd, dåp og bønnevandring. I flere av observasjonene ser jeg at der barn eller ungdom er medliturger, får de oppmerksomhet fra jevnaldrende. Noe som går igjen er viktigheten av informasjon og kunnskap, men og gjentakelse over tid, for deltakelse og læring. Flere av de som er intervjuet er opptatt av tid. Tid til forberedelser, hvor lang tid en gudstjeneste tar og mangel på tid. Det er forskjell på hvilke oppgaver barn og ungdom får være med å ha under en gudstjeneste. Jeg ser at i de gudstjenestene som er planlagt for barn og ungdom, bruker de flere artefakter enn i gudstjenester planlagt for voksne. Hvordan de bruker rommet under gudstjenesten, i forhold til hvor de står, bønnevandring etc er og varierende. Hva som oppleves som et tredje ledd varierer mellom gudstjenestene og menighetene.

5. Drøfing: «Hva sier tidligere menighetspedagogisk forskning om hva som kreves av planleggingen av hovedgudstjenesten om den skal kunne fungere intergenerasjonelt?»

5.1. Hvem er «regissøren» som planlegger gudstjenestene?

Alle gudstjenestene som ble observert, med unntak av en, ble planlagt av ansatte. Den siste ble planlagt av et gudstjenesteteteam. Det er en tydelig sammenheng mellom hvem som planlegger og hvem som eier gudstjenesten. Der det var presten som hadde planlagt, var det og presten som eide den, selv om det var med flere frivillige, både barn, ungdom og voksne. Mens der det var gudstjenesteteteam, var det teamet som eide gudstjenesten, presten fulgte teamet og fikk vite det meste rett før gudstjenesten. Presten, sammen med kantoren, har et «regissør»-ansvar. Det er fint å gi de frivillige eierskap til gudstjeneste, samtidig kan ikke presten gi fra seg hovedansvaret.

Flere av gudstjenestelederne så potensialet for at flere frivillige kom med i planleggingen, og noen få så muligheten for å også ha med barn. I innledningen presiserte jeg viktigheten av å ha en dialog med barn og ungdom om gudstjeneste generelt. Fredriksen erfarte, gjennom intervjuene hun gjorde, at barna hadde tanker om hva som kunne vært annerledes. Holien tror mye handler om tiden man har til rådighet. Ofte går det fortere å gjøre ting selv, enn å skulle ha med flere. I tillegg er barn og ungdom mest tilgjengelig på ettermiddag/kveld, og gudstjenestene blir ofte planlagt på dagtid. Utgangspunktet for en hver gudstjeneste er at kirkerådet har lagt noen føringer, og menighetsrådet har bestemt hvilke som skal brukes lokalt. Så har igjen presten og de som er med og planlegger noe frihet utfra dette. Også i kirkerådet og i menighetsrådene rundt om i landet, er det flest voksne som sitter og bestemmer. Hvem er da barnas og ungdommenes stemme? Her er det en jobb å gjøre, og vi som jobber tett på barn og ungdom har en stor mulighet til å ta disse dialogene og være bindeledd mellom presten som leder gudstjenesten og barn og ungdom, i tillegg opp mot menighetsrådene.

5.2. Hvem er «publikummet» som vi planlegger gudstjenestene for?

Flere av gudstjenestene som ble observert ble planlagt for barn og voksne, mens noen få ble planlagt for voksne. Med utgangspunkt i teorien om ulike adressater vil jeg si at de

gudstjenestene som var planlagt for barn og voksne, ble planlagt med dobbel- eller dual-adressater, mens de som bare var for voksne hadde singel-adressat.

5.2.1. Artefakter

De gudstjeneste som ble planlagt med dobbel- eller dual-adressater, hadde ofte flere artefakter i bruk. De hadde enten bønnevandring med forskjellige poster, eller de hadde flere artefakter til forbønnen. Bønnen ble ikke bare ordene som ble lest, men og noe man kunne ta på og se på. Menigheten fikk bruke flere sanser. Når gudstjenesten ble planlagt for voksne, singel-adressat, hadde de bare noen få artefakter, som prosesjonskors og prosesjonslys, i tillegg til bibel og det som trengtes til dåpen, der det var dåp. Ingen av gudstjenestene hadde kun barn som singel-adressat. Dette kan være fordi de aller fleste barn sjeldent går alene på gudstjenester.

Kirkerom er i seg selv fulle av artefakter og utsmykning. Samtidig ser man altså et behov for å ha flere artefakter med utover de som til vanlig er å finne i kirkerommet, under gudstjenester hvor barn er til stede. I disse gudstjenestene får menighetene bruke sansene i større grad enn i gudstjenestene som er planlagt for voksne.

5.2.2. Hvem er med som medliturger og ministranter?

Der gudstjenestene hadde dobbel- eller dual-adressat, var det flere barn og ungdom med som ministranter, og det kunne være barnekor med. Ministrantene fikk være med å synge, tenne lys, lese tekster, bære prosesjonskors og lys, de hadde drama og viste bønnebevegelser. Der gudstjenestene var planlagt kun for voksne, var det ingen barn med, men det kunne være konfirmantministranter. Konfirmantene ser at det kan være fint å ha oppgaver, men ellers har de blandede opplevelser av gudstjenesten. Ofte fordi de ikke deltar i sangen eller liturgien, eller de ikke forstår det som blir sagt, de blir tilskuere. Johnsen ser allikavel at de som er med som ministranter har en annen opplevelse av gudstjenesten og de får et annet forhold til den.

Flere av forskerne har observert at når barn er med som ministranter, følger barn mer med. Det samme gjelder for konfirmanter. I liturgien er det rom for flere medliturger, og det er ønskelig at flere barn og ungdom skal være med i gudstjenesten. Samtidig erfarer noen av de som er intervjuet at det er krevende å få med frivillige.

5.2.3. Mange intelligenser

Zahl observerte at det var en ministrant som ble ekstra ivrig under ene prekenen, mens resten satt i ro. Etter gudstjenesten intervjuet hun en av gudstjenestedeltakerne som kunne gjens fortelle deler av innholdet i prekenen, som Zahl ikke hadde oppfattet. Her løfter hun fram det at vi har forskjellige måter å lære på. Dette er nettopp det teorien om de mange intelligensene handler om. Vi kan være på den samme gudstjenesten, men oppfatte den ulikt. Måten vi lærer på er forskjellig. Dette gjelder ikke bare barn. Tar vi som planlegger gudstjenesten høyde for at mennesker er forskjellige og har forskjellige behov og måter å lære på?

Både Holien og Zahl er opptatt av at barna må få være med å ha oppgaver knyttet til de viktige tingene i gudstjenesten. Da tenker de spesielt på preken og på nattverden. Men for hvem er dette de viktige tingene. Utifra de ulike intelligensene kan det hende at for en med musikals /rytmisk intelligens, så vil musikken og sangen være det viktige. Og for en med sterk romlig intelligens, vil det å få se bilder, bygge noe etc, være det viktige. For en med kroppslig/kinestetisk intelligens vil drama, bevegelse etc være det viktige. Mens for den med sterk verbal-språklig intelligens vil preken være viktig. Dette gjelder ikke bare for barn, men og ungdom og voksne. Her tenker jeg det er viktig å bli kjent med de frivillige, våge å spørre hva dem vil bidra med, la de få eierskap til gudstjenesten. For et barn kan det å få tenne et lys bety alt, mens et annet barn ikke bryr seg om det. Min erfaring er at barna er forskjellige, men samtidig vil de gjerne bidra og ha oppgaver. Størrelsen er ikke så viktig. De konfirmantene som ble intervjuet av Johnsen, opplevde det som viktig og stort å få være ministranter. Det betydde noe, selv om oppgavene ikke var store.

I liturgien og i kirkerommet er det flere intelligenser som blir nådd. Den verbal-språklige intelligensen er den som er mest synlig, gjennom preken og ordene i liturgien. Men og den musikalske, gjennom salmesang, messing, preludium og postludium. Kirkerommet med sine rike utsmykninger treffer de med den romlige intelligensen. De med den sosiale intelligensene har kirkekaffen og det at man feirer gudstjeneste sammen med andre. De med intrapersonlig intelligens kan sitte for seg selv på en benk og bare lytte og være til stede. For de som trenger naturen er det pyntet med blomster på alteret, og de med logisk-matematisk intelligens har man salmenummer. Også de med den kroppslig/kinestetiske intelligensen er det rom for, når

vi reiser oss, setter oss og går frem til nattverd. Samtidig ser man, særlig når barn er med, at man ofte legger til rette i større grad for de med kroppslig/kinestetisk intelligens. Dette kan ha med at barn i større grad enn voksne har behov for bevegelse og det å bruke flere sanser enn syn og hørsel. Erfaringen min tilsier at også mange ungdom har behov for å være i bevegelse, ta på og kjenne på. Det er f.eks. sjeldent et ledig lys etter at konfirmanter får lov å tenne lys i lysgloben.

5.3. «Manuset»

Liturgien er manuset som setter rammene, og rytmen, i gudstjenesten.

5.3.1. Rytmen og tid til forberedelse

I ene gudstjenesten Zahl observerte var det et barnekor som sang. Det ble venting og rot når de skulle opp, som førte til uro blant menigheten. Dette er det motsatte av observasjonene om at barn følger mer med når barn har oppgaver. Her tenker jeg det kan ha med rytmen i gudstjenesten. Det ble brudd i rytmen, slik at man mister oppmerksomheten til menigheten, spesielt barna. Her ser man viktigheten av god tid til forberedelse for alle som skal være med. I observasjonene ser man og at de som har fått forberedt seg minst, er og de som glemmer eller «gjør feil» når de har oppgaver. Det gjelder både ansatte og de frivillige. Uansett om oppgavene er store eller små er de like viktige, og barn, ungdom og voksne, ansatte og frivillige, må få god nok tid til forberedelsen.

Vi kan lære mye fra teateret, hvor de bruker mye tid på forberedelser og øving. Det handler om å bli trygg på hvor man skal gå, stå, hva man skal si, gjøre etc. Dette er like viktig, om ikke viktigere, for barn og ungdom, som for voksne.

5.3.2. Nattverd og bønnevandring, eller ikke?

Når Zahl ser på hva som fungerer som et 3.ledd, der barn og voksne retter oppmerksomheten mot noe felles, ser jeg likheten med å ha dual-adressat. Noe av det hun observerte at fungerte som dual-adressat var nattverden og bønnevandring. Da er det to ting jeg spesielt merker meg. Det første er at nattverd og bønnevandring i enkelte gudstjenester blir prioritert bort pga tidsbruk. Det gjelder spesielt de gudstjenestene der det er dåp. Samtidig ser Zahl at dåpen ikke fungerer som et 3.ledd, fordi liturgien er veldig ordrik og menigheten ikke er «nok» med i liturgien.

Det er og interessant at nattverden blir valgt bort pga tidsbruk, når det er noe barna både har stor glede av, og det sies i dåpsliturgien at vi som menigheten skal hjelpe de døpte å delta i nattverden. Da må det være noe å delta i. Det er og en av de 4 hovedleddene i gudstjenesten.

Er det mulig å gjøre noen regivalg som gjør at man kan få tid til begge deler? Vi har sett at når barn får delta som medliturger og ministranter, så følger andre barn mer med. Er det mulig at barn kan få være mer med inn i dåpen, med forskjellige oppgaver, slik at dåpen og blir noe som kan oppleves som et 3.ledd?

I Fredriksens forskning var bønnevandringen tenkt som dual-adressat, men opplevelsen var at den fungerte med singel-adressat. Det var i hovedsak barna som deltok. Det kan være flere grunner til at bønnevandringen ble noe for barna og ikke alle generasjoner. Kirkerommet var i utgangspunktet tilrettelagt på en slik måte at det skulle være enkelt å delta i bønnevandringen. I flere av forskningene kommer det med informasjon og kunnskap frem som et punkt i forhold til å kunne delta i gudstjenesten, som f.eks. i bønnevandringen. God, og nok, informasjon kan være avgjørende for deltakelse for flere gjennom hele gudstjenesten., samtidig ikke så mye at det blir kjedelig, slik noen av forskerne observerte.

Grunnen til at man ikke går frem under bønnevandring, særlig voksne, kan og ha med at de som sitter ved siden av ikke går, det er trangt mellom benkene, og man vil ikke være til bry. For eldre barn og ungdom viser erfaring at hva venner gjør har stor betydning for hva de selv velger å gjøre.

En annen ting kan være hvilke intelligenser som er representert blant menigheten. Barn har i større grad behov for å være kroppslig, bevege seg, ta på, smake på etc. Mange barn har sterk kroppslig/kinestetisk intelligens. Samtidig kan det være både barn, ungdom og voksne der som ikke har det samme behovet. Jeg ser at i noen av forskningene så måler man om noe fungerte eller ikke, utfra menighetens synlige deltakelse. Men kan man delta i bønnevandring, uten å bevege seg? Ved å bare sitte i ro, synge med på salmen eller lytte til musikken, sitte i stillhet og be?

5.3.3. Syn, hørsel og språk.

Zahl hadde observasjoner der man mistet oppmerksomheten til barna. Det jeg ser er at det ofte var i situasjoner der barna enten satt langt bak i rommet eller muligheten for å se var

vanskelig. I teaterteorien står det om hvordan vi oppfatter nyanser i forhold til avstand. Mennesket oppfatter 63% syn, 14% hørsel og 9% tekst. Hvis man da ikke ser den som snakker, er det kanskje ikke så rart at barna mister fokuset. Hvor menigheten plasserer seg i rommet får konsekvenser for hva de oppfatter i gudstjenesten. I mange kirker skjer det meste langt fram i rommet. Det er der det er mest utsmykning, der hvor alteret er.

Når konfirmandene opplever gudstjenesten som kjedelig, fordi de ser på og hører på noen i en time, så tror jeg det handler om flere ting. Men en av de er språket. Bruker vi et språk som barn og ungdom forstår, som er inkluderende. Dette gjelder ikke bare barn og ungdom, men og de som går sjeldent til gudstjeneste, f.eks. i forbindelse med dåp. Når jeg her bruker begrepet språk, tenker jeg ikke bare på teksten som blir sagt eller sunget, men og på det musikalske språket.

5.4. Hvem eier «Salen og Scenen»?

Flere av forskerne er inne på det med eierskap. Hvem eier prekenen? hvem eier gudstjenesten? Hvem eier kirkerommet i timen før gudstjenesten? Og hvem eier kirkerommet under gudstjenesten? Holien spør hvilke signaler vi gir barna, når voksne blir prioritert foran barna, når det kommer til øvingstid i kirkerommet. Det samme kan man spørre om i Zahl sin avhandling, der barna enten går ut av gudstjenesten og kirkerommet, til søndagsskolen. Eller når de har et helt eget opplegg samtidig som gudstjeneste, i et annet rom. Hva sier det om barnas plass i gudstjenesten og kirkerommet. Trosopplæringsplanen, som skrevet i innledningen, sier at barn og ungdom skal være en del av gudstjenestelivet. De skal få mulighet til å lære gjennom gudstjenesten, gjennom deltakelse og gjennom gjentakelse, slik flere av forskerne har observert. Gjennom trosopplæringen har arbeid for barn fått større plass i kirkerommet, men barn og ungdom må og få være en del av gudstjenestefellesskapet. De må få være i det hellige rommet, i den hellige tiden, som Leganger-Krogstad skriver om, sammen med resten av menigheten. Barn og ungdom må få like mye eierskap til kirkerommet og gudstjenesten, som de voksne. Vi har sett at der frivillige får være med i planleggingen av gudstjenesten, får de og eierskap til den.

6. Avslutning med utblikk

6.1. Oppsummering

I arbeidet med min avhandling har jeg lest tidligere menighetspedagogisk forskning på barn og ungdom i gudstjenester. Disse sier i utgangspunktet ikke mye om selve forberedelsen, men det jeg ser går igjen er at der hvor frivillige, barn, ungdom og voksne, får delta i planlegging og som medliturger, får de mer eierskap til gudstjenesten og kirkerommet, og at dette er viktig for opplevelsen av gudstjenesten og for gudstjenestelæring. Der barn og ungdom er med som medliturger, følger flere barn og ungdom med på det som skjer.

Jeg ser og at der hvor man i planleggingen har et dual-adressat fokus, vil man i større grad legge til rette for barn. Det gjelder bruk av flere artefakter, mer vekt på flere intelligenser, som bønnevandring, drama, bevegelsessanger/barnesanger, m.m.

6.2. Utblikk

Forberedelse og planlegging er like viktig til en gudstjeneste som for alt annet vi gjør. Selv om vi som kateketer eller menighetspedagoger ikke er hovedansvarlig for gudstjenestene, vil vi være viktige bindeledd opp mot barn og ungdom og deres foreldre. Vi må bruke de treffpunktene vi har til å få dialog med barn og ungdom om gudstjenestene, og i større grad få med de med i planleggingen og som medliturger. Barn og ungdom er ikke bare kirkas fremtid, de er nå.

Jeg tror det er mulig å få til intergenerasjonelle gudstjenester. Det vil kreve mer tid, vi må våge å slippe andre til, gi de frivillige eierskap og vi må jobbe tverrfaglig. Jeg tror intergenerasjonelle gudstjenester vil berike vårt menighetsfellesskap og gudstjenestene.

7. Litteratur

Aagedal, O. & Brottveit, Å. (2019). *Då barna opna nattverden : ein studie av barnenattverd i Den norske kyrkja*. Oslo: KIFO, institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning.

Armstron, T. (2004). Mange intelligenser i klasserommet. 2.opplag (s. 16-28). Oslo: Abstrakt forlag.

Fredriksen, I. (2017). *Bønnen som synes: bruk av bønnetreet som forbønnsform i gudstjenesten for store og små*. Oslo: I. Fredriksen

Holien, A. (2010). *Gudstjenesten - "et sted å være, et sted å lære": En studie av hvordan noen gudstjenesteledere lar barn delta*. Oslo: A. Holien.

Johnsen, E. T. (2017) Læringsmodus i gudstjenester (s.40-71) og Sammenhenger mellom utforming og opplevelse (s.232-240) I Johnsen, E.T. (Red.), *Gudstjenester med konfirmanter: En praktisk-teologisk dybdestudie med teoretisk bredde*. Oslo: IKO-forl.

Kirkerådet, Den norske kirke (2020). *Gudstjeneste med veiledning*. Oslo: Eide forlag.

Kirkerådet, Den norske kirke (2010). *Gud gir - vi deler: Plan for trosopplæring i Den norske kirke*. Oslo: Kirkerådet.

Leganger-Krogstad, H. (2021). Den fjerde veggen i gudstjenesten. Gudstjenesteregi og -respons. I T. S. Kaufman (red.), *Forkynnelse for barn og voksne : En studie av sju gudstjenester i trosopplæringen* (pp. 57-89). Oslo: IKO-forlaget.

Leganger-Krogstad, H. (2018). *Hvordan foregår bibelundervisning i trosopplæringen i Den norske kirke?* Oslo: MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn. ISBN/ISSN: 978-82-8404 000-4

Leganger-Krogstad, H. (2017). *Trosopplæring og gudstjenester : menighetsutvikling i dybde og bredde* [Fagartikkel]. *Prismet*, 68(3), 243-258.

Leikvoll, S.K. (2016). *Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteerfaringer forstått i lys av teaterteori: Hvordan oppleves det å delta i gudstjenesten i Den norske kirke? Kan teaterteori benyttes som et redskap for å belyse publikums opplevelse av gudstjenesten?*. Oslo: S.K. Leikvoll.

Melangen, K. (2016). *Kunsten å være klar: En fagbok om undervisning i kirken* (s. 44-48). Stavanger: Eide.

Norheim, K.G. (2018). «Gjør dette til minne om meg» Om tilrettelegging for barns deltakelse i nattverden. I T. S. Kaufman & K. Graff-Kallevåg (red.), *Byggekløss-spiritualitet?: En studie av spiritualitet i Den norske kirkes trosopplæring* (s. 130-143). Oslo: IKO-forlaget.

Zahl, A. (2012). *Familiegudstjeneste - eller barnegudstjeneste?: Gudstjenesten som intergenerasjonell arena*. Oslo: A. Zahl.